

איכות הסביבה אינה בעיה צרכנית

:: אריה ונגר

חדר להיבטים רבים של חיינו ובמיוחד לתחום איכות הסביבה. לגישתם של פעילי הירוקים, הזכות לסביבה נאותה היא בסיסית באופן אישי וקבוצתי. לשיטתם, לא ניתן להפריד בין המאבק לאיכות הסביבה לבין המאבק לזכויות האדם, אך ברצוני לטעון כי שיח הזכויות לא רלוונטי ואינו מועיל בהקשר הסביבתי ולכן עלינו לפתח בתחום הזה שיח של אחריות וסולידריות.

שיח הזכויות - למי זה טוב?

שיח הזכויות מעורר את תפיסת איכות הסביבה כמוצר צריכה. מדובר בתפיסה ניאוליברלית הרואה את האדם כפרט המצוי בתחרות מתמדת עם זולתו ולא כיצור חברתי בעל מרכיבי זהות קולקטיביים ומאפיינים של שיתוף פעולה. הזכויות העיקריות והמרכזיות המוגנות במערכת הערכית הזו הן הזכות לחופש וזכות הקניין. בספרות הכלכלית והפוליטית מוכרת האבחנה בין ה"אזרחים" שהתנהגותם מונעת על ידי ערכים כלליים ובין ה"צרכנים" שניזונים מהעדפות ומאינטרסים (ראו גיליון מספר 13 של "חברה"). על-פי גישה זו, התנהגותו של האזרח מונעת מערכים ומגישות שרואים לנגד עיניהם את האינטרס הציבורי ואת טובת הכלל והקהילה. הוא פועל במגרש הפוליטי שבו הוא רואה את השדה הנכון לקבלת ההחלטות הקולקטיביות באמצעות דיון, שכנוע והנמקה העוסקים בטוב הכללי.

הצרכן, לעומת זאת, הוא אדם המונע על ידי העדפות ושאיפות אינדיבידואליסטיות וחומריות קצרות טווח ורואה את הגשמת רצונותיהם הפרטיים של מרבית בני האדם כטוב העיקרי וכדרך הנכונה לקבלת החלטות.

גישה זאת באה לידי ביטוי בשיח הזכויות בתחום הסביבתי, שרואה את האדם כצרכן ואת איכות הסביבה כמוצר או מצרך שיש לגביו זכות קניינית לכאורה.

שיח הזכויות מעורר גם את תופעת ה-NIMBY

שוו בנפשכם שחקן כדורסל, שמאמנו לא נותן לו לשחק במשחק חשוב, מתלונן בסיום ההתמודדות על כך שקופחה זכותו הבסיסית להיות על הפרקט במשך לפחות 30 דקות בכל משחק, או ספינה שבאחת מדפנותיה נפער חור אבל רק חלק מ-100 הנוסעים שעל סיפונה נוטלים חלק בניסיונות ההישרדות. אחדים מנסים לסתום את החור, אחרים מוציאים את המים עם משאבות או דליים, מאותנים לעזרה באמצעות זיקוקים ומשדרים במכשיר הקשר כשבמקביל כולם מתווכחים מי זכאי מוסרית להשתמש ב-50 חגורות ההצלה שעשויות להציל את חייהם.

אלה דוגמאות לשיח זכויות. מדובר בצורת דיון והנמקה בין שני צדדים אשר חלוקים בדעותיהם. אך בניגוד לדיאלוג סימטרי ושוויוני כמו דיון עקרוני על השקפות עולם, דיון אקדמי או אנושי, שיח הזכויות הוא שיח מתעמת המתקיים בין צד אחד התובע זכויות להגשמת האינטרסים שלו ובין צד שני שלגישתו של הראשון, אמור לספק לו את אותן זכויות. בשנים האחרונות השיח הזה

שיח הזכויות לא רלוונטי ואינו מועיל בהקשר הסביבתי ולכן עלינו לפתח בתחום הזה שיח של אחריות וסולידריות.

שיח הזכויות מפשט בצורה מוגזמת את המשבר הסביבתי הגלובאלי ופורט אותו לבעיות מקומיות של מפגעים מצומצמים שאינן מעידות על הכלל.

Not In My Back Yard – לא בחצר האחורית (שלי) הידועה. מדובר בתופעה שבה אדם או קהילה נאבקים למניעת מפגע בסביבתם אך נמנעים מהתעסקות בפתרון הכולל. כך לדוגמה תושבי עיר מסוימת נלחמים כנגד בניית תחנת כוח בעיר אך נמנעים ממאבק אם התחנה תוקם במקום אחר, בעוד ששיח אמיתי של אחריות אמור היה לעודד אותם לשאול מדוע בכלל צריך להקים תחנות כוח מזהמות נוספות וכיצד ניתן לחסוך באנרגיה ולעודד ניצול של אנרגיית השמש. מאבקי ה-NIMBY הללו, אם כך, הם בעייתיים מאוד מכיוון שהם מקדשים את האישי והסקטוריאלי ולא את האוניברסלי.

שיח הזכויות מתעלם גם מבעיות כמו התחממות כדור הארץ, הכחזה מסיבית של חלק ניכר ממיני הצמחים ובעלי החיים בעולם, דלדול וניצול יתר של משאבי כדור הארץ (כולל משאבים המתכלים לבלי שוב) והרעלה הולכת וגדלה של אוכלוסיית העולם כתוצאה ישירה של זיהומי קרקע וסביבה. אלה הן דוגמאות אחדות לבעיות הסביבתיות המשמעותיות ביותר המוכרות כיום, שלהן קנה מידה גלובלי כשהסיכוי היחיד להתמודד איתן הוא בהתגייסות קולקטיבית של האנושות ולא כאינדיבידואלים הנאבקים על זכויותיהם. שיח הזכויות מפשט בצורה מוגזמת את המשבר הסביבתי הגלובלי ופורט אותו לבעיות מקומיות של מפגעים מצומצמים שאינן מעירות על הכלל. אנשים רבים ילחמו בעוז נגד הכוונה לסלול כביש בסמוך לביתם אך רק מעטים ישאלו כיצד ניתן לשנות את אורח החיים המודרני התזייתי באופן שיקטין את התלות שלנו בכלי רכב פרטיים.

יולת מושג זכויות האדם

שיח הזכויות מחלק את העולם לטובים ולרעים ומטיל את האחריות על הרעים, שגורמים לפגיעה בזכויותיהם הסביבתיות של הטובים. ואכן, הקשרים בין הון לשלטון אמנם גורמים לעיתים להקלה בדרישות הסביבתיות ממפעלים שנמצאים בבעלות בעלי הון, אולם מרבית הבעיות הסביבתיות נגרמות על ידי אזרחים טובים או גופים שומרי חוק. כך למשל, זיהום האוויר במרכזי הערים הגדולות נגרם כתוצאה מגידול מסיבי במספר כלי הרכב ומצפיפות בכבישים ולא מכך שאלפי נהגים מזהמים בזדון את הסביבה. וכך, גם אם כל המפעלים יעמדו בתקנים המחמירים של המשרד להגנת הסביבה, הרי שעצם פעילותם היצרנית יוצרת זיהום הולך ומצטבר. שיח הזכויות מתעלם

ממורכבות זו עקב זיהוי לא נכון של מקור הבעיות הסביבתיות. הוא מתעלם מהעובדה שיעקר בעיות הסביבה הקשות נגרם כתוצאה מאורח החיים שלנו, מהחברה הצרכנית שבה אנו מתקיימים ומהכלכלה הקפיטליסטית שאותה הקמנו.

השיח הבעייתי הזה מעביר את האחריות ליצירת בעיות הסביבה ולכן גם לפתרון מכלל האוכלוסייה לחלק קטן שלה. שיח הזכויות יוצר דיכוטומיה ברורה בין בעלי הזכויות לאלה שחייבים לתת להם אותן ובין בני העוולה המרושעים או האטומים לבין הקורבנות שנפגעים מפעילותם הזדונית לכאורה. ההצגה הכל כך פשטנית הזאת של המציאות הסביבתית, שבאה לידי ביטוי בכותרת המאמר שכתב אמיתי עצינוני ב-1991: "Too many rights, too few responsibilities" (יותר מדי זכויות, פחות מדי אחריות), חוטאת לאמת.

שיח הזכויות הסביבתיות יוצר זילות של מונח זכויות האדם מכיוון שהוא מתעלם מהדרות הבאים. אי פינוי פסולת מהרחובות, טיפול כושל במפגעי ריח או רעש ואי הקמה של גינות ציבוריות בכמות מספקת, הן בעיות שצריך לפתור, אך לבעיות מסוג זה יש גם קשר הדוק לשאלות חשובות של צדק, חלוקת משאבים ואופן קבלת ההחלטות בגופי השלטון. עם זאת, הן אינן בשום אופן זהות בחומרתן לפגיעה האנושה בזכויות האדם כפי שמתרחשת במדינות טוטליטריות או בעולם השלישי, שבאה לידי ביטוי ברצח, חטיפה, עינויים והעלמה של אנשים, עוני מחפיר (מיליארדי אנשים בעולם חיים ברמת הכנסה נמוכה מדולר ביום), מכירת אנשים לעבדות ולזנות ושליטת זכויות פוליטיות. שיח הזכויות הסביבתיות הופך את כל הבעיות גם יחד לבליל כמעט חסר משמעות.

בסופו של יום השאלות הסביבתיות הבערות הן שאלות שבהן צריך להתלבט ובהתאם להן יש לקבוע את תפיסת החיים הנכונה והטובה. שאלות הסביבה קשורות לשאלת ארגון הקהילה, מבנה המוסדות הפוליטיים, תפיסת הכלכלה, חלוקת המשאבים, סדרי העדיפויות החברתיים, ניהול המרחב הציבורי ואורח החיים ואלו אינן בעיקרן או אפילו ברובן שאלות של זכויות אדם. העולם המצוי במשבר סביבתי רחב משול לספינה שבה נפער חור כשלחברה האנושית יש מחויבות מוסרית להתגייס כדי להביא את הספינה לחוף מבטחים. אין לי אלא להמליץ לכל מי שאיכות הסביבה יקרה לליבו לטפח ולהשתמש בשיח של אחריות ושל סולידריות, שכן רק שיח מהסוג הזה מתאים להבנת מקור הבעיות.

מרבית הבעיות הסביבתיות נגרמות על ידי אזרחים טובים או גופים שומרי חוק. כך למשל, זיהום האוויר במרכזי הערים הגדולות נגרם כתוצאה מגידול מסיבי במספר כלי הרכב ומצפיפות בכבישים ולא מכך שאלפי נהגים מזהמים בזדון את הסביבה.

שיח הזכויות יוצר דיכוטומיה ברורה בין בעלי הזכויות לאלה שחייבים לתת להם אותן ובין בני העוולה המרושעים או האטומים לבין הקורבנות שנפגעים מפעילותם הזדונית לכאורה.

ד"ר אריה נגר הוא
מדען בעמותת אדם,
טבע ודין, ואיש חינוך

wanger@zahav.net.il